

УДК 94(477.62)

Р.І. Слепухіна,
викладач,
Херсонський
політехнічний коледж
Одеського національного
політехнічного
університету
S1933@ukr.net

ЗАПОВІДНИК АСКАНІЯ-НОВА – ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Р.І. Слепухіна. Заповідник Асканія-Нова – історія і сучасність. У статті досліджена історія та сучасність найбільшого в Україні центру збереження і відтворення зникаючих, рідкісних і цінних видів копитних та птахів, які внесені до реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання України та є об'єктом екскурсійної та туристичної діяльності.

R.I. Slepukhina. Nature reserve "Askaniya – Nova" –its history and the present. This article contains the research dealing with the history and the present of the Ukrainian biggest center for preservation and reproduction of endangered, rare and valuable hoofed animals and birds species included in the register of scientific objects, which are the Ukrainian national heritage and are of great interest for the tours and tourist activity.

Вступ. Кожен край нашої земної кулі має свою особливість, яку людина завжди прагне не лише побачити на власні очі, а й зблизитися з народом, з його історією.

Херсонщина, зокрема, про яку складено багато легенд, поем, віршів, написано безліч книг є саме таким краєм, де все пашиє простором, степом, морем, а історія його спирається на історичну правду про героїчне минуле і сьогодення народів, що населяють ці місця.

Найдавнішим народом Північного Причорномор'я були киммерійці. Вправні вершники змусили тремтіти перед собою могутні держави Передньої та Малої Азії. Відчайдушні степові воїни привернули до себе увагу античних поетів. Згадує про них Гомер у своїй безсмертній «Одісеї» [1]. І вже у VII ст. до н. е., після 200-літнього панування у степу, киммерійці були змушені відступити перед могутністю скототів, які в античних джерелах згадуються під ім'ям скіфів. Ці племена першими увійшли у контакт з давніми греками чи еллінами, що з того часу починають засновувати у Північному Причорномор'ї свої колонії [2].

Але вже у III–II ст. до н. е. непереможних скіфів подолали їхні родичі сармати, пануванням яких закінчується історія іраномовних кочівників у Великому степу. Лише кургани нагадують про ті легендарні

Розвиток соціально-економічних систем в трансформаційних умовах

часи. У III ст. н. е. у скіфський степ приходять нові завойовники – германські племена готів, які надали цій землі нове ім'я – Ойум; вони заснували тут державу, яка згодом стала праобразом багатьох держав Західної Європи. Саме готи дали найбільшій річці України її сучасну назву Данпар – Дніпро, від якої походить ім'я їхньої столиці Данпарштадт, котра, як вважають дослідники, розташовувалася на місці сучасного Берислава [3].

Готське королівство, котре досягло найбільшого розквіту за часів правління Германариха, стало першою християнською державою на території сучасної України. У 375 році сюди прийшли гуни – перший тюркський народ. З того часу Причорноморські степи опановують кочові народи тюркського походження: гуни, утигури, авари, болгари, хозари, печеніги.

Печенігів пізніше витіснили кипчаки-половці. Всі зазначені народи - вихідці зі Сходу. Останніми ж кочовиками українських степів були ногайці - нащадки половців.

У XVI-XIX ст. Північне Причорномор'я займали Буджакська, Єдісанська, Джембойлукська та Єдічкульська орди ногайців, які знаходилися в залежності від Кримського ханства. Дві останні кочували у межиріччі Дніпра і Молочних Вод. Ногайці покинули Україну, переселившись на Північний Кавказ і до Туреччини.

Найдовше протрималась у Північному Присивашші Киргизька орда ногайців, яка перебувала тут аж до 1861 р. З тих часів залишилися в історії давні великі дороги - Чумацький, Чорний, Муравський шляхи, старі могили та кам'яні баби, що є мовчазними свідками тих далеких часів.

Заселення степів Північної Таврії починається з кінця XVIII століття після закріплення Росії на берегах Чорного та Азовського морів. Саме тут у 80-х роках XIX сторіччя був заснований біосферний заповідник «Асканія-Нова».

Матеріали дослідження. Асканія-Нова – селище міського типу, центр селищної Ради.

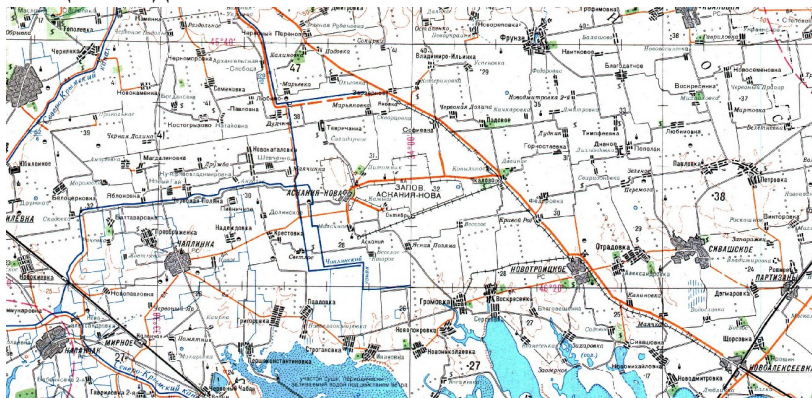

Рис. 1. Карта фрагменту Херсонської області

Розташована в зоні низовинного степу, що простягається вздовж північного берега Чорного та Азовського морів. До районного центра 25 км. Населення 3 625 чоловік. Селищній Раді підпорядковані селища Бакир, Іллінка, Комиш, Кругле, Маркеєв, Молочне, Новий Етап, Олександрине, Ониськине, Пятонник, Роздольне, село Веселе Друге.

Територія Асканії-Нової була заселена ще в давні часи. Тут знайдено мідні прикраси доби пізньої бронзи. Виявлено поховання кочівника з конем, кілька кам'яних баб XI – XIII ст. н.е.

Асканія-Нова колись називалась «Чаплі», бо розташована на схилах Великого Чапельського поду. У 1827 році цар видає Указ про те, що у безмежних степах Таврії можливо придбати землі для організації колоній.

На куплених казенних землях Дніпровського повіту Таврійської губернії у 1828 р. герцогом Фердинандом Ангальт-Кетенським була заснована колонія для розведення цінних порід овець, яку назвали Асканія-Нова. Восени 1856 р. її придбав вільний колоніст німецького походження Ф.І. Фейн. Його єдина донька Єлизавета-Анна вийшла заміж за бонітера І.І. Фальца. Імператор Олександр II дозволив у листопаді 1864 р. їхнім нащадкам йменуватися подвійним прізвищем Фальц-Фейн, бо Ф.І. Фейн був визначним діячем Новоросійського краю. Фальц-Фейни досить успішно займалися вівчарством, конярством, скотарством, торгівлею. [4]

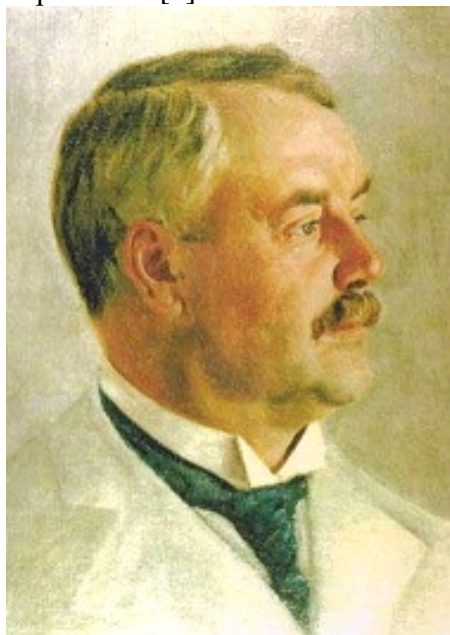

Рис. 2. Фото Фрідріх Едуардович
Фальц – Фейн

Вже в листопаді 1872 р. родина отримала за свої досягнення статус почесних громадян. Представники цього непересічного роду опікувалися також народними школами та лікарнями, займалися громадською діяльністю. Так, онук Ф.І.Фейна — Едуард Іванович Фальц-Фейн, окрім тваринництва, займався громадською роботою як почесний суддя Дніпровського повіту, а його дружина Софія Богданівна Фальц-Фейн заснувала порт Хорли.

Їхні сини — Фрідріх, Олександр, Микола, Карл і Володимир — також досягли досить значних успіхів у розвитку тваринництва Росії, та найвідомішим у світі став найстарший з них — Фрідріх

Едуардович Фальц-Фейн (16.04.1863-02.08.1920). Він не тільки примножив цінні породи тварин, але й як великий природолоб вилучив з використання ділянку степу, створив зоопарк та дендрологічний парк.

Структура його землекористування вражає раціональністю: під сінокосами знаходилось 57,1% площі, пасовищами – 25,4, ріллею – 14,1, заповідною цілиною – 3, деревними насадженнями – 0,2 і зоопарком – 0,2, тобто вже на самому початку ХХ століття питома вага природоохоронної території в межах Асканії-Нова складала 3,4%! Тут варто нагадати, що в Україні лишень наприкінці ХХ століття природно – заповідний фонд досяг, нарешті, 3,9% її території [5]. Популярність Асканії-Нова зростає внаслідок експонування тварин на Всеросійських виставках (1908, 1910, 1911 рр.) та особливо після відвідування маєтку царем Миколою II (1914 р.)

Микола II був любителем тварин, він особисто був знайомий із Фрідрихом Фальц-Фейном, з яким заприятелював на виставці сільськогосподарських тварин у Нижньому Новгороді, де виявив бажання відвідати павільйони, в яких Фрідрих виставляв своїх овець.

Рис. 3. Фото Відвідування царем Миколою II Асканії – Нова в 1914 році

В Асканії-Нова царя зустрічали більше двох тисяч людей, в цей день у супроводі Фрідриха та його оточення цар відвідав зоопарк, штучні озера.

Під час відвідин цар вручив Фрідриху грошову винагороду, а також подарував дорогоцінний портсигар, золотий годинник, потім оголосив: «... призначаю Вас та Вашу родину за досягнення перед батьківщиною в ранг дворянства». 22 жовтня 1915 р. в Царському Селі цар затвердив родовий герб сім'ї Фальц-Фейнів.

Після візиту царя Асканія-Нова пережила пік своєї слави. Справжнє паломництво, навіть шах Емірський виявив бажання відвідати Асканію-Нову. Потік відвідувачів склав 4,6 тисяч людей у порівнянні з 1914 р. - 170 відвідувачів. [2]

Рис. 4. Гербь рода Дворянь Фальць – Фейнь

Сімейний клан Фальць-Фейнів складався з двох десятків імен, які стали під їх керуванням розвиненим господарством: Єлізабетфельд під Мелітополем, Преображенка на березі Чорного моря, Асканія-Нова в Херсонській губернії, по сусідству Дорнбург та Успенка, Фальць-Фейново на узбережжі Дніпра, на Кримському півострові ймення Чирик та Денкельчик, Любча на Немані. А крім цього, у них були будинки на центральних вулицях Москви, Херсона, Сімферополя, Одеси, а також за кордоном — в Німеччині, Австрії, Франції і навіть у Південній Африці. А ще фабрики, яхти, теплоходи, порти, а також відомий зоопарк із рідкісними тваринами та птахами, на яких приїздив подивитися цар. Династія Фальць-Фейнів перед Першою світовою війною знаходилася на вершині свого економічного процвітання.

Наукова робота в Асканії-Нова залежала від особистих уподобань господаря маєтку. Інколи сюди запрошувались вчені. Створюючи парк, Фальць - Фейни найменше дбали про наукові інтереси. Він був задуманий як незвичайна окраса маєтку і мав вражати гостей екзотикою рослин і тварин, зібраних з усього світу.

На початку ХХ ст. Асканія-Нова була невеликим поселенням з однією вулицею. У 1890 році тут відкрили двокласне земське сільське училище, в якому навчалося 30 дітей. В січні 1918 року в селищі було створено Раду робітничих депутатів. Під час громадянської війни денікінці, врангелівці завдали великої шкоди заповідному господарству. За роки громадянської війни не стало загалом 8/4 цінних тварин зоопарку, знищено чудовий гербарій. У господарстві залишилося всього 4 500 овець, кілька голів великої рогатої худоби.

У січні 1932 року на базі наукових установ, що були на той час у селищі створюється Всесоюзний науково-дослідний інститут гібридизації й акліматизації тварин «Асканія-Нова», якому в 1940 році присвоєно ім'я

М.Ф. Іванова.

Подальший господарчий і культурний розвиток Асканії-Нова зупинено в 1941 році, коли почалася Велика Вітчизняна війна.

За роки тимчасової окупації німецькі загарбники завдали величезних збитків заповіднику. Найцінніших тварин вивезли до Німеччини, а більшу частину знищили, влаштовуючи полювання. Гітлерівці пограбували цінний музей, вивезли до Німеччини колекцію опудал, тварин і птахів. Усе, що не встигли захопити з собою, вони понівечили багнетами й ножами, спалили і знищили рідкісний гербарій, який містив близько тисячі видів рослин.

Після визволення селища повернулися з евакуації отари племінних тварин і колектив інституту зміг відновити наукову й господарську діяльність. В повоєнний час зоопарк відновив чисельність поголів'я, а з ряду цінних видів значно перевершив довоєнний рівень.

У 1971 році в заповіднику нараховувалося понад 120 видів тварин – більш як 4 000 голів.

Він являв собою велику базу відтворення диких копитних і птахів.

Ботанічний парк, закладений в 1887 році на 28 га, у 1971 мав площу 70 га. Тут нараховувалося 14 тис. дерев: 162 видів і різновидів. В опаленому сорокаградусною спекою, суховіями й бурями степу, зеленіє, розширюється чудовий парк – справжнє диво природи, результат великої людської праці.

Рис. 5. Ботанічний парк Асканії – Нова

Відразу ж за парком – заповідний степ.

Заповідний степ розкинувся на типовій рівнині помереженій вододілами, пологими лощинами, замкнутими долинами, так званими подами, і має невеликий перепад висот (від 20 до 30 м. над рівнем моря).

Рослинний покрив (ценофонд) цілинного степу представлений чотирма типами: справжніми (87% цілини) та лучними (12%) степами, чагарникові степи і водно-болотна рослинність найменш розповсюджені (1%).

Найбільшу значущість (73%) мають формації костриці валіської, ковилі української та ковилі волосистої, які, як рідкісні, занесені до «Зеленої книги України».

Автохтонна флора квіткових нараховує 478 видів, з яких 27 підлягають особливій охороні, як рідкісні та зникаючі: каргана скіфська, астрагал Геннінга, волошка Талієва, зіркоплідник частуховидний, цибуля Регеля, тюльпан скіфський та ін., а 87 як ендеміки, тобто раритетна флора вищих рослин складає майже 24%.

Серед 22 видів мохів, що зустрічаються в природному ядрі, рідкісних нема. Зате з 36 видів лишайників, яких знайдено в степу, 4 – занесено до «Червоної книги України», а з виявлених 63 видів грибів, 2 – є рідкісними [6]. Зоопарк «Асканія-Нова» — один з найстаріших в Україні. Заснований він як приватний у 1890 році, коли Фальц-Фейн доповів студентам у Парижі про нього.

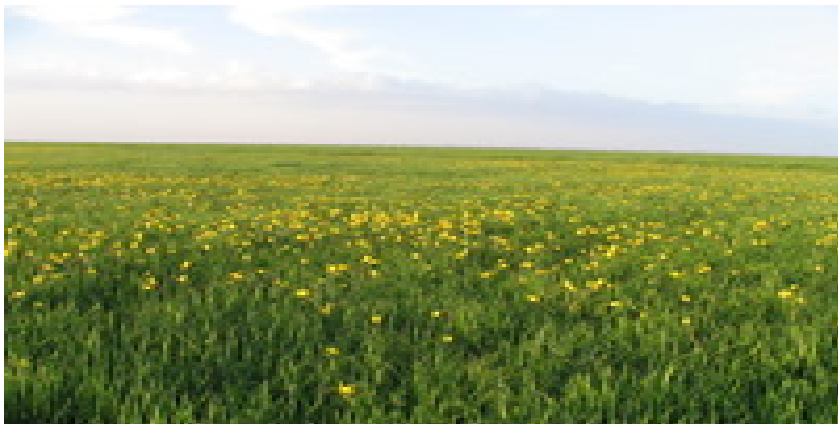

Рис.6. Біосферний заповідник «Асканія - Нова». Тюльпан скіфський

Початок зоопарку було покладено спорудою першого вольєра для аборигенних птахів, місце для влаштування якого молодий Фрідріх вибрав у саду біля будинку.

Майбутній зоопарк поступово розростався: вольєр заповнювали не тільки місцевими, але і перелітними птахами.

У зоопарку займалися прирученням та одомашненням акліматизованих тварин.

Деякий час після завезення тварин утримували в неволі, а потім їм надавали повну волю. Практикувалося штучне приваблювання птахів, яке

зводилося до систематичної зимової підгодівлі, охорони від хижаків, облаштування гніздових будиночків. Завозили яйця птахів з інших місць для виведення пташенят.

В асканійських парках поселили співучих птахів (кенарів, солов'їв). З 1890 року практикувався метод «осадження» — відловлення птахів, яких випускали в парк з підрізаними крилами.

Деяких птахів залишали на період гніздування, вищипуючи пір'я на крилах. З 1892 року в зоопарку почали проводити кільцювання птахів.

Зоопарк «Асканія-Нова» — музей природи під відкритим небом, його площа – 77,5 га. Сучасна колекція зоопарку визначена Національною гордістю України (2002) – це статус зоопарку. Колекція зоопарку – 116 видів, підвидів, порід загальною чисельністю 4504 особи, з них 80 видів знаходяться під охороною. Це фазан, степовий журавель, орел, беркут тощо.

На території зоопарку утримуються 24 види копитних тварин чисельністю 700 особин. Це коні Пржевальського, кулани туркменські, зебри, бізони, ватуссі, гаяли, африканські буйволи, канни, муфлони, олені тощо. [7]

Рис. 7. Ватуссі серед асканійського степу

Висновки. Починання Фальц-Фейна не пішли в небуття. Заповідний степ, дендропарк і зоопарк зберегли для майбутніх поколінь.

Вони стали складовими частинами біосферного заповідника «Асканія-Нова», якому у квітні 1994 року присвоєно ім'я Фрідріха Едуардовича Фальц-Фейна.

Науково-дослідну роботу здійснюють три лабораторії:

- 1) біомоніторингу і заповідного степу;
- 2) дендропарку;

3) збереження розмаїття диких тварин.

Видається щорічник «Вісті біосферного заповідника «Асканія-Нова», де обговорюються проблеми трьома робочими мовами – українською, російською та англійською. Проводиться велика екскурсійно-пропагандистська робота.

Площа заповідника – 33,3 тис. га. Рослинний покрив цілинного степу (ценофонд) – представлений чотирма типами:

- справжніми степами – 87% цілини;
- луковими степами – 12% степу;
- чагарниковими степами та водяно-болотна рослинність – 1% степу.

Флора заповідного степу:

- квіткових – 505 різновидів, з них 27 – ті, які ретельно охороняються, тобто занесені до Червоної книги та червоних списків (карагана скіфська, цибуля Регеля, волошки Талієва тощо).

Фауна заповідного степу представлена 2248 різновидами:

- комахи – 1109 (49%);
- звірі – 19 видів, 4 з них занесені до Червоної книги;
- земноводні – 3 види.

Сьогодні біосферний заповідник «Асканія-Нова» імені Ф. Е. Фальц-Фейна має статус заповідника міжнародного значення. Його основні завдання:

- збереження природи ковильно-типчачової степової екосистеми;
- збереження птахів та звірів степової зони України;
- збереження, вивчення та поповнення колекції видів дендропарку;
- розробка наукових основ охорони;
- створення та відродження повноцінних популяцій, як аборигенних, так і завезених;
- пропаганда екологічних знань.

При створенні парку у 1887 року Фальц-Фейном було використано 220 видів листяних дерев та кущів. Сучасна площа дендропарку 167,3 га.

Він має статус дендропарку загальнодержавного значення.

Через Асканію-Нова пролягає Азово-Чорноморський міграційний шлях птахів. Сьогодні в Україні нараховується 19 природних та 4 біосферних заповідники, 38 національних природних парків. На даний час природно-заповідний фонд України становить 7607 об'єктів. Серед них вагому роль відіграє Біосферний заповідник «Асканія-Нова» імені Ф. Е. Фальц-Фейна як найбільший в Україні об'єкт екскурсійної та туристичної діяльності.

Література

1. Клочко, В. Кіммерійське озброєння [Текст] / В. Клочко. – Військово-історичний альманах. – 2005.
2. Мурзін, В.Ю. Про утворення північнопричорноморської Скіфії [Текст] / В.Ю. Мурзін. – Археологія. –1986, №55.
3. Мирончук, В.Д. Історія України: Навч. посібник [Текст] / В.Д. Мирончук, Г.С. Ігошкін. – К.: МАУП, 2002.
4. Курдюк, М.Г. Історико-географічна характеристика заповідника "Асканія-Нова" [Текст] / М.Г. Курдюк. – Рослинні багатства заповідного степу і ботанічного парку "Асканія-Нова". – Київ: Наук. думка, 1974.
5. Сова, О. Перлини нашого краю [Текст] / О. Сова [біосфер. заповідник "Асканія-Нова" та Чорномор. біосфер. заповідник] // Екологічний вісник Херсонщини. – 2008.
6. Оазис в степу: [біосфер. заповідник "Асканія-Нова" Чаплин. р –ну] // Домашня скринька – 2009.
7. Рижова, П. Музей під відкритим небом [Текст] / П. Рижова. – [про біосфер. заповідник "Асканія-Нова"] // Акценти. – 2009. – №23.